

Začlenenie inštitucionálneho repozitára do akademického prostredia

Integrating Institutional Repository into the Academic Environment

Marcela Kopecká

marcela.kopecka@uniba.sk

Jaroslav Šušol

jaroslav.susol@uniba.sk

Abstrakt

Príspevok sa venuje problematike budovania a využívania inštitucionálnych repozitárov v slovenskom akademickom prostredí. Inštitucionálne repozitáre ako nový komunikačný kanál predstavujú významný nástroj nielen na uchovávanie, sprístupňovanie a šírenie vedeckých a odborných informácií, ale aj na posilňovanie prestíže inštitúcie, vedeckého kolektívu, ako aj samotného autora. Zverejňovanie výstupov vedeckovýskumnej činnosti prostredníctvom inštitucionálneho repozitára vplyva do značnej miery aj na publikačné správanie autorov a celkovú komunikáciu informácií vo vedeckej komunite a v akademickom prostredí. Autori sa venujú možnostiam budovania inštitucionálnych repozitárov v akademickom prostredí na Slovensku. Zároveň prezentujú niektoré základné výsledky prieskumu realizovaného na Univerzite Komenského v Bratislave, ktorý sa prioritne zameriaval na zmapovanie záujmu vedeckovýskumných pracovníkov univerzity o publikovanie prostredníctvom otvoreného prístupu a využívanie inštitucionálnych repozitárov.

Abstract

This paper is focused on the area of scholarly communication in electronic environment and on building of institutional repositories in Slovak academic community. Institutional repositories are a new means of communication, preservation, accessing and sharing scientific and scholarly information, but they also serve as a tool for increasing reputation of the institution, scientific community and the individual author. Publishing the outputs of research activities in institutional repositories has also an impact on the publishing behaviour and spreading of information in the academic community. The authors describe possibilities of building the institutional repositories in Slovakia. They also present a few basic results of the research done at the Comenius University in Bratislava. The research aimed to explore the interest of researchers of the University in various disciplines to publish via Open Access and institutional repositories.

Kľúčové slová: vedecká komunikácia, otvorený prístup, repozitáre, inštitucionálne repozitáre

Keywords: scholarly communication, Open Access, repositories, institutional repositories

Úvod

Napredovanie vedy a poznania v spoločnosti je vo veľkej miere postavené na zaznamenaných, uchovávaných a komunikovaných informáciách. Základnou súčasťou každej vedeckej práce je neustála výmena, získavanie a komunikovanie nadobudnutých informácií a poznatkov. Tento proces predstavuje vo vedeckom a akademickom prostredí vedeckú komunikáciu, ktorá zahŕňa všetky činnosti zamerané na publikovanie, prezentovanie, overovanie, hodnotenie, ako aj na popularizovanie vedeckých objavov, nových teórií, metód a postupov skúmania členov vedeckých a odborných komunit (Borgman, 2007).

Medzi základné funkcie vedeckej komunikácie vo vedeckých a odborných komunitách patrí najmä zabezpečenie prvenstva v publikovaní a zverejňovaní nových informácií alebo objavov a stanovenie autorských práv na tieto informácie, potvrdzovanie a overovanie kvality a pravdivosti komunikovaných informácií, zabezpečenie dostupnosti a šírenia intelektuálnych a vedeckovýskumných výstupov, dlhodobá archivácia výstupov vedeckej práce pre budúce generácie, ako aj budovanie prestíže a ocenenia autora za jeho tvorbu vo vedeckej sfére (Roosendaal, Geurts a Vet, 2001). Prioritou vedeckej komunikácie pritom zostáva šírenie a dlhodobé uchovávanie vedeckých a odborných informácií, ako aj ich efektívne využívanie v spoločnosti.

Vedecká komunikácia predstavuje spoločenskú aktivitu s dlhodobou tradíciou realizovanú dvoma základnými komunikačnými kanálmi. V priamej forme alebo neformálnej komunikácii prebieha výmena informácií prostredníctvom priamych stretnutí napríklad na konferenciách alebo seminároch, kde sa účastníci delia o skúsenosti a nápady tvárou tvár. Nepriama forma vedeckej komunikácie pozostáva z publikovania výsledkov vedeckovýskumnej činnosti vo vedeckých a odborných publikáciách. Využívajú sa pri nej overené, verejné a trvalé komunikačné prostriedky, ako sú napríklad časopisy, monografie, zborníky. Na rozdiel od neformálnej komunikácie, nepriama forma šírenia a uchovávaní informácií so sebou prináša viacero výhod ako napríklad širšia čitateľská obec alebo možnosti overovania, hodnotenia, či vyvrátenia publikovaných informácií.

S nástupom elektronického komunikačného prostredia a jeho špecifik, výhod i nevýhod, sa zmenili aj možnosti formálnej i neformálnej vedeckej komunikácie. Rýchlejšie a efektívnejšie metódy zverejňovania a šírenia informácií v elektronickom prostredí, ich aktuálnosť a globálny dopad podporený prekonávaním časových a priestorových bariér, prepájanie informačných

zdrojov, ako aj nové formy publikovania a komunikovania sa prejavujú v zmenách vo vedeckej komunikácii. Obohatila sa jej priama i nepriama forma. Neformálna komunikácia sa rozšírila o nové dynamickejšie formy synchronnej komunikácie. Členovia vedeckých a odborných komunit sa už v súčasnosti nemusia prioritne zúčastňovať konferencií a sympózií, aby získali nové kontakty na spoluprácu a informácie, ale môžu použiť napríklad video konferencie, „chaty“, elektronické prednášky, nástroje na budovanie virtuálnych tímov a pod. Formálna komunikácia sa na jednej strane rozšírila o elektronické formy vedeckých a odborných dokumentov, na druhej strane vznikli nové možnosti a komunikačné kanály zverejňovania a publikovania výsledkov výskumov a odbornej činnosti. Autori môžu dnes publikovať svoje práce na vlastných webových stránkach, blogoch, odborných fórach a sociálnych sieťach alebo inštitucionálnych repozitároch.

Cieľom tohto príspevku je priblížiť miesto inštitucionálnych repozitárov v systéme vedeckej komunikácie a analyzovať možnosti budovania inštitucionálnych repozitárov v akademickom prostredí na Slovensku. Prezentujú sa tiež prvotné výsledky prieskumu realizovaného na Univerzite Komenského v Bratislave, ktorý bol orientovaný na zmapovanie záujmu vedeckovýskumných pracovníkov univerzity o publikovanie prostredníctvom otvoreného prístupu a využívanie inštitucionálnych repozitárov. Výsledky tohto výskumu by mali napomôcť pri ďalších úvahách o smerovaní projektu budovania inštitucionálneho repozitára na Univerzite Komenského v Bratislave.

Inštitucionálny repozitár ako nástroj vedeckej komunikácie

Pre vedecké a odborné komunity v akademickej sfére majú veľký význam najmä inštitucionálne repozitáre. Inštitucionálne repozitáre (ďalej aj IR) sú novým a efektívnejším komunikačným kanálom, ktorý je určený nielen na zverejňovanie a publikovanie vedeckých a odborných prác, ale aj na získavanie vedeckých a odborných informácií novou cestou. Inštitucionálne repozitáre, rovnako ako otvorené časopisy a webové stránky autorov, vychádzajú zo základov iniciatív otvoreného prístupu (takzvaný Open Access), ktorý deklaruje neobmedzený a bezplatný prístup k vedeckej a odbornej produkcii. Ich otvorený prístup podporuje snahu o zrušenie vplyvov monopolného postavenia vydavateľstiev a dôsledkov takzvanej „krízy časopisov“, a zároveň zvyrazňuje podporu vedeckosti a vedeckej komunikácie, ako aj kvality zabezpečenej recenzným konaním a jazykovými a redakčnými úpravami.

Inštitucionálne repozitáre budujú vedeckovýskumné inštitúcie alebo univerzity s cieľom uchovávanía a šírenia vedeckovýskumných výstupov ich pracovníkov. Najtypickejšími príkladmi takýchto výstupov sú vedecké a odborné články, technické správy, výučbové materiály, sivá literatúra, kvalifikačné práce, súbory údajov a dát z výskumov a projektov a podobne. Inštitucionálne repozitáre predstavujú množinu služieb, ktoré inštitúcia ponúka svojim pracovníkom na riadenie a šírenie digitálnych dokumentov, ktoré vytvorili (Lynch, 2003). Tento súbor služieb je prioritne určený na zhromažďovanie, uchovávanie a sprístupňovanie elektronických vedeckých a výskumných materiálov vytvorených členmi inštitúcie (Rankin, 2005). Crow (2002) rozširuje takto chápanie a definuje inštitucionálny repozitár ako digitálnu zbierku uchovávajúcú tvorivé a intelektuálne výstupy členov akademickej komunity, pričom sa zachováva všetky aspekty duševného vlastníctva autorov. Ako digitálne úložiská sa môžu IR využívať ako publikačné systémy e-časopisov a e-kníh.

Na rozdiel od ostatných typov technológií a organizačných foriem reprezentujúcich princípy Open Access (otvorené časopisy, predmetové repozitáre, vlastné webové stránky autorov), mnohé výhody IR vyplývajú z ich naviazanosti na zriaďovateľskú inštitúciu, či už ide o univerzitu alebo vedeckovýskumnú inštitúciu, čo predstavuje istú záruku kvality a dôveryhodnosti informácií uchovávaných v IR.

V súčasnosti sa repozitáre zaraďujú ku kľúčovým hráčom v elektronickom publikovaní, ktorí zvyšujú vyhľadateľnosť, viditeľnosť a prezentáciu intelektuálnej produkcie inštitúcie. V akademickom prostredí, ako aj vo vedeckých inštitúciách plnia repozitáre dve strategické úlohy. Prvou je podpora vedeckej komunikácie, rozšírenie prístupu k výsledkom vedeckých výskumov, zvýšenie konkurencieschopnosti inštitúcie. V druhom prípade predstavujú IR kvantitatívny ukazovateľ kvality inštitúcie, demonštrujú vedecký, sociálny a ekonomický význam výskumnej činnosti, ako aj hodnotu a spoločenský prínos danej inštitúcie (Crow, 2002).

Medzi základné črty inštitucionálnych repozitárov sa zaraďujú najmä (Maťašovská Tetřevová, 2005):

- inštitucionálne pokrytie – obsah repozitára tvoria publikačné výstupy členov inštitúcie;
- vedeckoodborný obsah – obsahom môžu byť napríklad preprinty, výskumné správy, pracovné materiály, publikované články, výučbové materiály, prednášky, kvalifikačné práce a pod.;
- kumulatívnosť a trvácnosť – dlhodobá archivácia a ochrana produkcie inštitúcie;
- interoperabilita a otvorený bezplatný prístup – štandardizácia v heterogénnom prostredí a online prístup.

Pre univerzity a vedeckovýskumné inštitúcie prináša inštitucionálny repozitár viacero výhod, medzi ktoré patrí:

- vytvorenie jednotného centrálného priestoru na šírenie výsledkov vedeckovýskumného bádania v celosvetovom meradle so zachovaním kontroly autorských práv;
- archivácia a sprístupňovanie dát a výskumných materiálov spojených s výskumami na univerzite (okrem klasických publikovateľných materiálov aj audiovizuálne súbory a mnohé ďalšie);
- zvýšenie významu a vplyvu výskumov univerzity, propagácia práce členov inštitúcie na národnej a medzinárodnej úrovni;
- komunikácia informácií viacerými kanálmi, lepší prístup čitateľov k prácam a nárast citačných ohlasov diel (Swan, 2010);
- automatizácia a zjednotenie procesov a úloh spojených s publikovaním prác, prípravou na výučbu a šírením výučbových materiálov, vytváraním personálnych bibliografií alebo bibliografií celej inštitúcie, vytváraním správ o činnosti jednotlivých pracovísk, správ na hodnotenie a analyzovanie činnosti pracovníkov alebo pracovísk, prípravou podkladov pre získavanie grantov (Steinerová et al., 2012);
- zvýšenie viditeľnosti inštitúcie na internete, zvýšenie konkurencieschopnosti pre univerzitu a zvýšenie rankingu univerzít v celosvetovom hodnotení, nárast prestíže univerzity/inštitúcie;

- budovanie portfólia kvalifikačných prác študentov;
- strategický marketingový nástroj pre získavanie potenciálnych sponzorov;
- podpora internej spolupráce a kooperácie medzi kľúčovými členmi univerzity (autori/vedeckovýskumní pracovníci/pedagógovia – vedenie inštitúcie/manažment – výpočtové centrá – pracovníci knižníc).

Pre všetkých používateľov, či sú prispievatelia alebo používatelia repozitára, je jedným z najväčších prínosov IR bezplatné a neobmedzené získavanie informácií a samotných informačných zdrojov z jedného miesta. Efektívnosť práce s repozitárom je zabezpečená prepracovanou navigáciou, vyhľadávaním, ako aj rôznymi formami prezentácie obsahu IR. Spolu s dlhodobou archiváciou recenzovaných a redakčne upravených vedeckých a odborných prác sa tak zvyšuje celková kredibilita a dôveryhodnosť repozitára.

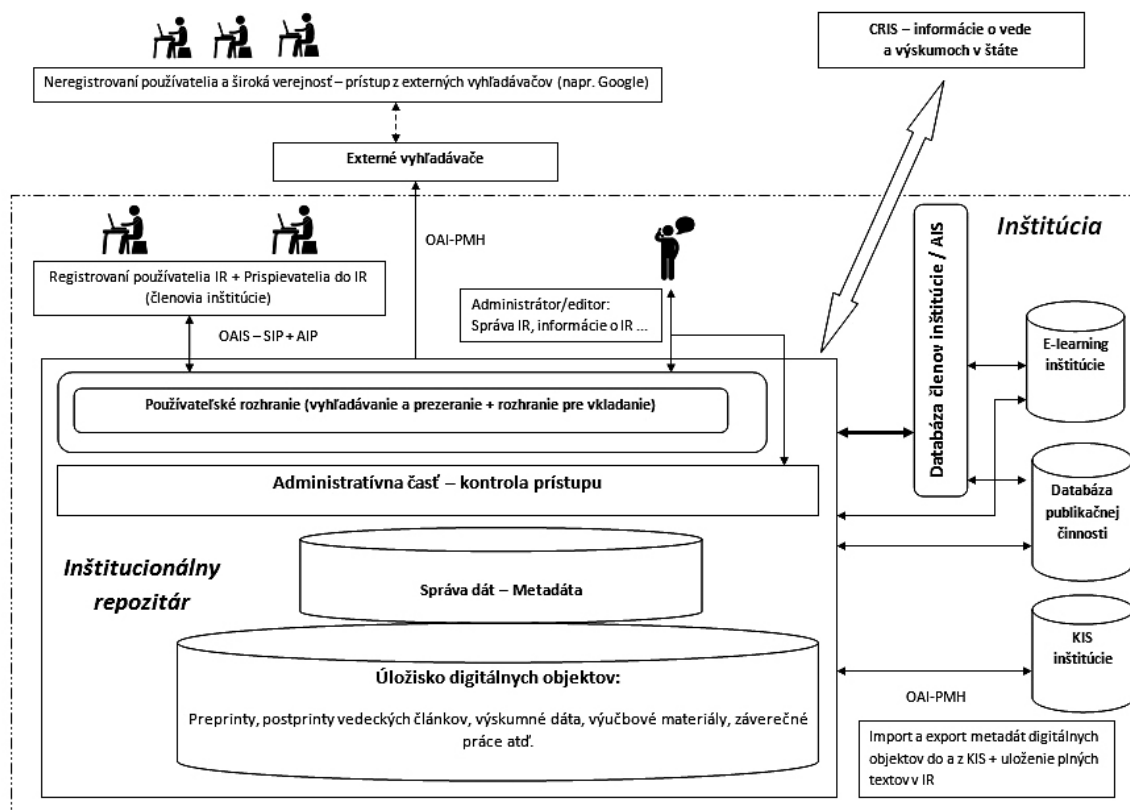
Začlenenie inštitucionálneho repozitára do akademického prostredia

Pre správne a účinné budovanie a spravovanie repozitára je potrebné dbať nielen na organizačné stránky IR, ale aj na technické zabezpečenie repozitára, interoperabilitu, správne vytváranie kvalitných metadát, ochranu autorských práv a zabezpečenie používateľského prístupu. Technická stránka každého funkčného repozitára ako digitálneho úložiska zabezpečuje prepojenie IR s ďalšími systémami.

Pomocou špeciálneho protokolu OAI-PMH (Open Archive Initiative – Protocol for Metadata Harvesting) určeného pre zber a transfer metadát, môže byť IR prepojený s viacerými rôznorodými informačnými systémami, ako napríklad s knižnično-informačným systémom inštitúcie, akademickým informačným systémom, vedeckoinformačným systémom, e-learningovým systémom, s databázou pracovníkov inštitúcie a mnohými ďalšími. Prepojenie a výmena údajov prebieha medzi systémami pomocou metadátových schém Dublin Core, prípadne formátov MARC, ktoré podporujú transfer a výmenu týchto informácií prostredníctvom OAI-PMH a zároveň sú indexované robotmi vyhľadávačov, ako je napríklad Google Scholar (Jeffery, 2008).

V praxi to znamená, že úplný text výučbových materiálov bude dlhodobo archivovaný a prístupný v IR, kde sa môže napríklad povoliť, prostredníctvom prepojenia s akademickým informačným systémom, prístup k daným materiálom iba pre vybranú skupinu študentov, ktorí potrebujú materiály pre absolvovanie určitého kurzu. Z týchto materiálov budú vedecké a odborné práce napísané vyučujúcim zároveň evidované v databáze publikačnej činnosti inštitúcie. V prípade elektronických monografií, učebníc a skript sa prostredníctvom prepojenia budú nachádzať ich bibliografické údaje a URL odkazy aj v knižnično-informačnom systéme inštitúcie. Prezentácie a ďalšie potrebné materiály môže autor využiť aj v iných kurzoch vďaka komunikácii IR s e-learningovým systémom inštitúcie. Zároveň dané materiály môžu slúžiť ako podklad pre vedecké výskumy alebo projekty.

Možnosti prepojenia IR s inými systémami zobrazuje komplexný model IR (obrázok číslo 1). Model inštitucionálneho repozitára znázorňuje jednotlivých aktérov s ich úlohami, rovnako aj základné funkcie a súčasti IR.



Obrázok číslo 1 Model inštitucionálneho repozitára

V súčasnosti sa do popredia dostáva prepojenie inštitucionálnych repozitárov s informačným systémom pre vedu a výskum CRIS (Current Research Information Systems), ktorý predstavuje nástroj na šírenie a sprístupňovanie vedeckovýskumných informácií. Tento systém je určený na riadenie informácií spojených s výskumom, ako sú napríklad údaje o vedeckých publikáciách, patentoch, produktoch, výskumných projektoch, vedcoch, výskumných tímoch a podobne. V nadväznosti na aktivity Európskej únie, zamerané na podporu vedy a výskumu, bol vytvorený štandardizovaný dátový model CERIF (Common European Research Information Format), ktorý umožňuje interoperabilitu systému CRIS s inými systémami, a teda aj s IR. Prepojením týchto systémov vzniká na jednej strane možnosť overenia a autentifikácie autora alebo projektu a na druhej strane komplexný obraz o vedeckovýskumnej činnosti určitej inštitúcie, vednej disciplíny alebo krajiny. V súčasnosti sa systém CRIS aplikuje do národných a regionálnych informačných politík mnohých krajín Európskej únie a vznikajú tak systémy na prezentáciu vedy a výskumu daných krajín. Na Slovensku sa realizuje projekt SK-CRIS, ktorého garantom je Centrum vedecko-technických informácií Slovenskej republiky (Zendulková, 2013).

Kooperácia IR s inými systémami inštitúcie alebo systémom CRIS poskytuje aktuálne a kompletné informácie o autorovi alebo jeho výskume. Zároveň IR slúži ako dlhodobé úložisko so zabezpečenými autorskými právami pre záverečné práce, výskumné materiály a dáta, ako aj interné dokumenty inštitúcie. Prostredníctvom jedného vyhľadávania tak používatelia môžu získať komplexný obraz o danej inštitúcii, o jej pracovníkoch, výskumoch, projektoch, zameraní, výučbových materiáloch.

Pre inštitúciu a akademické prostredie predstavuje IR nové možnosti zviditeľnenia a prezentovania jej aktivít a výsledkov. Mnohé svetové univerzity a vedeckovýskumné inštitúcie ich výhody pochopili a budujú funkčné inštitucionálne repozitáre začlenené do svojej infraštruktúry, ako napríklad repozitár Harvardskej univerzity *Digital Access to Scholarship at Harvard*, repozitár Univerzity v Cambridge *DSpace@Cambridge*, repozitár Univerzity v Oxforde *Oxford University Research Archive* a mnohé ďalšie.

Na Slovensku je situácia budovania a prevádzkovania IR zložitejšia. Ako potvrdili niektoré výskumy (Steinerová et al., 2012), o vybudovanie repozitárov sa na Slovensku snažia najmä akademické knižnice univerzít, ktorým sa podarilo vybudovať viacero repozitárov na báze dátového úložiska s prepojením na knižničný alebo informačný systém univerzity (napríklad repozitáre záverečných prác). Potrebu vybudovať samostatný komplexný inštitucionálny repozitár potvrdil prieskum (Šušol et al., 2014) zameraný na publikačné správanie autorov a vedeckovýskumných pracovníkov Univerzity Komenského v Bratislave. Výskum poukázal na zvyšujúci sa trend publikovania v elektronickom prostredí, ako aj na zverejňovanie prác v zahraničných repozitároch ako napríklad v *arXiv.org* alebo *cern.ch*. Analýza publikačnej činnosti odhalila skutočnosť, že 16 % elektronických prác prístupných z domény Univerzity Komenského v Bratislave je umiestnených vo viac ako 48 lokáciách (napríklad *stella.uniba.sk*, *motiv.fns.uniba.sk*, *moodle.uniba.sk* a tak ďalej), čo do značnej miery predstavuje problém pre dlhodobú archíváciu, ochranu prác, ako aj ich zverejňovanie.

Univerzita Komenského v Bratislave patrí k inštitúciám, ktoré berú na vedomie prínosy existencie fungujúceho komplexného a interoperabilného IR, preto sa na jej pôde začalo s prípravnými prácami a súvisiacimi aktivitami smerujúcimi k jeho vybudovaniu.

Dotazníkový prieskum – Inštitucionálny repozitár

S cieľom preskúmať možnosti či prípadné prekážky úspechu vybudovania a prevádzkovania inštitucionálneho repozitára v akademickom prostredí bol v januári 2015 realizovaný kvantitatívny dotazníkový prieskum. Anonymný prieskum sa zameriaval na vedeckovýskumných pracovníkov Univerzity Komenského v Bratislave (ďalej aj UK), ktorá – ako najväčšia a najstaršia univerzita na Slovensku – v súčasnosti pokrýva širokú škálu humanitných, spoločenskovedných i prírodovedných oblastí. V súčasnosti na UK pôsobí vyše 3400 pedagogických a vedeckovýskumných pracovníkov a interných doktorandov (Výročná správa o činnosti UK, 2013), ktorých priemerná publikačná sila je viac ako 11000 publikácií ročne. Na základe uvedených skutočností sa môže UK do určitej miery považovať aj za reprezentatívnu vzorku vedeckovýskumných pracovníkov na Slovensku, vhodnú na výskum mapujúci názory a preferencie autorov v slovenskom akademickom a vedeckom prostredí.

Hlavným cieľom dotazníkového prieskumu bolo oboznámenie sa s aktuálnym stavom informovanosti a záujmu členov akademicko-vedeckej obce UK zverejňovať výsledky svojej vedeckovýskumnej činnosti prostredníctvom inštitucionálneho repozitára podporujúceho princípy otvoreného prístupu. Dotazník zároveň mapoval názory a preferencie autorov pri výbere foriem komunikačných kanálov pre publikovanie svojich prác, ako aj preferencie komunikačných kanálov pri získavaní nových informácií.

Dotazník s časovou náročnosťou cca 7 minút obsahoval všeobecnú časť so základnými informáciami, 7 otázok zameraných na publikovanie v elektronickom prostredí a nepovinnú otvorenú časť venovanú otázkam, názorom alebo pripomienkam. Úvodná časť dotazníkového prieskumu sa zameriavala na základné demografické (sociografické) údaje respondentov, ako sú napríklad vek, pohlavie, fakulta UK a oblasť výskumu, ktoré umožňujú korelácie a komparácie názorov rôznych vekových skupín alebo vedných disciplín na problematiku publikovania vedeckých prác prostredníctvom inštitucionálnych repozitárov v iniciatívach otvoreného prístupu.

Dotazník bol vytvorený vo webovom prostredí Google Docs a bol prístupný od 20. januára do 31. januára 2015. Prostredníctvom emailovej komunikácie boli oslovení tvoriví pracovníci UK, predovšetkým vedecko-pedagogickí pracovníci a interní doktorandi, všetkých trinástich fakúlt Univerzity Komenského v Bratislave. Emailové kontakty na vedeckovýskumných pracovníkov univerzity boli získané z oficiálnych webových stránok jednotlivých fakúlt, katedier a odborných pracovísk. Celkovo bolo oslovených viac ako 2200 členov akademicko-vedeckej obce univerzity, z ktorých sa prieskumu zúčastnilo 120 respondentov (cca 5 %). Samostatnú časť oslovených respondentov (13) tvorili pracovníci ďalších súčastí UK, ako napríklad vedúci a vybraní pracovníci Akademicko-vedeckej knižnice UK, vydavateľstva, archívu a Centra informačných technológií UK, z ktorých sa prieskumu zúčastnilo cca 31 %. Počet zaslaných emailov a návratnosť z jednotlivých fakúlt UK znázorňuje tabuľka číslo 1.

Fakulta UK	Počet zaslaných mailov (nevrátené)	Vyplnené dotazníky	Návratnosť	Počet tvorivých pracovníkov UK	Percento oslovených tvorivých pracovníkov UK	Percento tvorivých pracovníkov, ktorí sa zúčastnili prieskumu
Lekárska fakulta UK (LF UK)	141	4	2,84 %	641	22,00 %	0,62 %
Jesseniova lekárska fakulta UK (JLF UK)	159	9	5,66 %	296	53,72 %	3,04 %
Farmaceutická fakulta UK (FAF UK)	24	6	25,00 %	185	12,97 %	3,24 %
Právnická fakulta UK (PraF UK)	119	1	0,84 %	168	70,83 %	0,60 %
Filozofická fakulta UK (FiF UK)	319	28	8,78 %	427	74,71 %	6,56 %
Prírodovedecká fakulta UK (PriF UK)	654	22	3,36 %	796	82,16 %	2,76 %
Fakulta matematiky, fyziky a informatiky UK (FMFI UK)	283	14	4,95 %	363	77,96 %	3,86 %
Fakulta telesnej výchovy a športu UK (FTVŠ UK)	88	10	11,36 %	94	93,62 %	10,64 %
Pedagogická fakulta UK (PDF UK)	145	8	5,52 %	190	76,32 %	4,21 %
Evanjelická bohoslovecká fakulta UK (EBF UK)	23	0	0,00 %	23	100,00 %	0,00 %
Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta UK (RKCMBF UK)	58	3	5,17 %	64	90,63 %	4,69 %
Fakulta managementu UK (FM UK)	111	5	4,50 %	145	76,55 %	3,45 %
Fakulta sociálnych a ekonomických vied UK (FSEV UK)	65	6	9,23 %	67	97,01 %	8,96 %
Ďalšie súčasti UK (knížnica, vydavateľstvo, archív, IT oddelenie)	13	4	30,77 %	N/A	N/A	N/A
Spolu	2202	120	5,45 %	3459	63,66 %	3,47 %

Tabuľka číslo 1 Účasť a návratnosť v dotazníkovom prieskume

Možno vidieť, že najväčšie percento zúčastnených tvorivých pracovníkov na prieskume (vo vzťahu k celkovému počtu tvorivých pracovníkov fakulty) je na Fakulte telesnej výchovy a športu UK (10,64 %), Fakulte sociálnych a ekonomických vied UK (8,96 %) a Filozofickej fakulte UK (6,56 %). Najnižšiu účasť mala Evanjelická bohoslovecká fakulta UK a Právnická fakulta UK. Nízkou účasťou respondentov z Lekárskej fakulty UK a Farmaceutickej fakulty UK zapríčinili pravdepodobne najmä technické problémy, ktoré nastali počas zasielania požiadavky o zapojenie sa do dotazníkového prieskumu. Farmaceutická fakulta UK v tom čase realizovala migráciu emailového systému fakulty (z odoslaných 190 emailov sa 166 vrátilo ako nedoručiteľných). Farmaceutická fakulta však mala najvyššiu návratnosť dotazníkov, z pohľadu počtu oslovených pracovníkov (25 %). Emailové správy zaslané na Lekársku fakultu UK boli spočiatku blokované fakultným firewallom, čo sa neskôr síce podarilo odstrániť, avšak z časových dôvodov už nebolo možné opätovne osloviť všetkých tvorivých pracovníkov fakulty. Nízka návratnosť dotazníkov z iných fakúlt mohla byť spôsobená aj tým, že nie všetci pracovníci aktívne a pravidelne využívajú oficiálne emailové účty a adresy uvedené na webových stránkach pedagogických a vedeckovýskumných pracovísk UK.

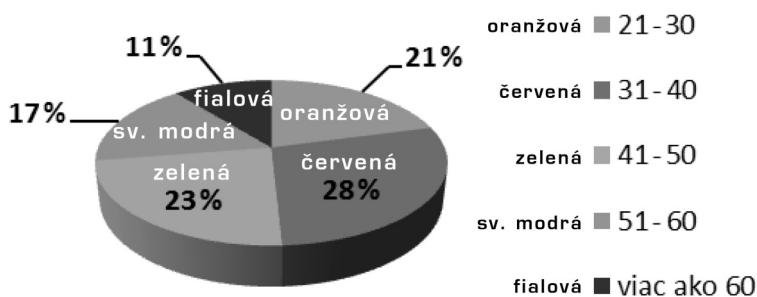
Zaujímavé zistenie prinieslo porovnanie účasti na prieskume z pohľadu zastúpených skupín vedných oblastí reprezentovaných jednotlivými fakultami UK, ktoré je v tabuľke číslo 2. Prekvapivo väčšiu účasť (t.j. aj predpoklad väčšieho záujmu o danú problematiku) na prieskume mali pracovníci pôsobiaci v oblastiach spoločenských a humanitných vedných disciplín. Účasť vedeckovýskumných pracovníkov z oblasti prírodných vied, kde je celosvetovo pozorovateľná dlhodobější tradícia používania inštitucionálnych a predmetových repozitárov (ako je napríklad *arXiv.org*), bola takmer o polovicu nižšia. Je však možné predpokladať, že o problematiku vybudovania IR na UK neprejavili veľký záujem najmä preto, že pokiaľ chcú zverejniť svoje práce prostredníctvom repozitára, využívajú už fungujúce a overené možnosti mimo univerzity (*arXiv.org*). Tento predpoklad potvrdili niektoré pripomienky respondentov z otvorenej časti dotazníka, ako napríklad „*univerzitný OA repozitár nie je pre fyzikálne a matematické vedy až taký zaujímavý, pretože máme svoj arxiv. Akú konkrétnu výhodu by mal pre nás univerzitný repozitár voči (arXiv.org)?*“

Na druhej strane to potvrdzuje predpoklady, že informovanosť o výhodách a možnostiach vybudovania IR na univerzite je stále pomerne nízka aj u členov akademickej obce, ktorí majú skúsenosti s využívaním a publikovaním svojich prác v zahraničných repozitároch.

Vedná oblasť (fakulta UK)	Počet zaslaných mailov (nevrátené)	Vyplnené dotazníky	Návratnosť	Počet tvorivých pracovníkov UK	Percento oslovených tvorivých pracovníkov UK	Percento tvorivých pracovníkov, ktorí sa zúčastnili prieskumu
Lekárske vedy (LF UK, JLF UK, FAF UK)	324	19	5,86%	1122	28,88%	1,69%
Prírodné, technické v. (PriF UK, FMFI UK)	937	36	3,84%	1159	80,85%	3,11%
Spoločenské a humanitné v. (PraF UK, FiF UK, FTVŠ UK, PDF UK, EBF UK, CMB UK, FM UK, FSEV UK)	928	61	6,57%	1178	78,78%	5,18%

Tabuľka číslo 2 Vedné oblasti v prieskume

Prieskumu sa zúčastnilo 58 žien a 62 mužov, najviac respondentov (34, teda cca 28 %) bolo vo vekovej kategórii od 31 do 40 rokov. Zaujímavé je, že zastúpenie respondentov starších ako 50 rokov je vyššie (33 respondentov), než respondentov mladších ako 30 rokov (25 respondentov). U mladších, teda začínajúcich vedeckých pracovníkov, by sa dal predpokladať vyšší záujem o nové možnosti publikovania prác v elektronickom prostredí ako u starších respondentov, ktorí už majú ustálené a zaužívané publikačné správanie a obľúbené formy a kanály zverejňovania výsledkov svojej vedeckovýskumnej činnosti. Celkové vekové zastúpenie respondentov je znázornené v grafe číslo 1.



Graf č. 1 Vek respondentov

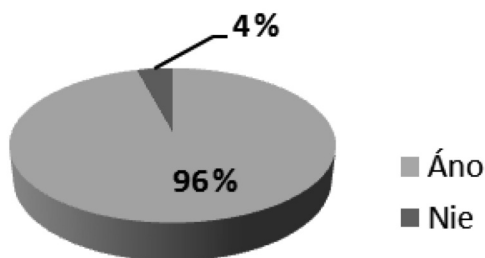
a možné motivačné faktory vplyvajúce na publikovanie prác bezplatne v otvorenom prístupe alebo prostredníctvom IR. Záverečná otázka dotazníkového prieskumu sa venovala zhodnoteniu základných črt a funkcií repozitárov v akademickom a vedeckom prostredí. Dotazník končil prosbou o vyjadrenie názoru na vybudovanie a prevádzkovanie IR v akademickom prostredí UK a možnosťou zapojiť sa do spolupráce na testovaní a overovacej prevádzke inštitucionálneho repozitára na pôde Univerzity Komenského v Bratislave.

Na otázku „Ktoré z nasledujúcich foriem publikovania svojich vedeckých a odborných prác využívate najčastejšie?“ väčšina respondentov (86 respondentov, teda cca 72 %) odpovedala, že stále preferuje tradičnú tlačенú formu publikovania svojich vedeckých a odborných prác (tabuľka č. 3). Až 43,3 % z týchto respondentov bolo vo vekovej kategórii do 50 rokov, čo poukazuje na skutočnosť, že preferovanie printovej formy publikovania nie je typické len pre starších autorov. Ďalšia časť respondentov (24,2 %) uviedla, že najčastejšie používa na publikovanie svojich prác formy elektronického publikovania, teda elektronické verzie monografií, časopisov, zborníkov alebo úplných textov dostupných prostredníctvom internetu. Iba 4 respondenti najčastejšie publikujú svoje práce vo forme audiovizuálnych a multimediálnych dokumentov a prostredníctvom elektronického publikovania na nosičoch ako sú napríklad CD-ROM a DVD. Išlo o 3 respondentov zo spoločenskovedných a humanitných oblastí a jedného respondenta z prírodných a technických vied. Iba jeden respondent (predstaviteľ niektorej z ďalších súčasti UK – IT, archív, vydavateľstvo, knižnica) uprednostňuje a najčastejšie využíva na publikovanie svojich prác webové stránky a blogy.

Otázka: Ktoré z nasledujúcich foriem publikovania svojich vedeckých a odborných prác využívate najčastejšie?	Počet respondentov	Percento z odpovedí
Tlačou (monografie, časopisy, zborníky atď.)	86	71,7%
Elektronické publikovanie - online (monografie, časopisy, zborníky, preprinty/postprinty/úplné texty článkov dostupné cez internet)	29	24,2%
Elektronické publikovanie na nosiči (CD, DVD atď.)	2	1,7%
Audiovizuálne a multimediálne dokumenty	2	1,7%
Osobné webové stránky, blogy	1	0,8%

Tabuľka číslo 3 Formy publikovania vedeckých a odborných prác

Napriek tomu, že zhruba 72 % respondentov uviedlo, že uprednostňuje pri publikovaní svojich vedeckých a odborných prác tlačенú formu, teda printové monografie, časopisy alebo zborníky, až 96 % respondentov (115) by uvítalo vybudovanie a prevádzkovanie inštitucionálneho repozitára ako digitálneho úložiska úplných textov výstupov vedeckovýskumnej, pedagogickej a študentskej práce na pôde Univerzity Komenského v Bratislave (graf č. 2).



Graf č. 2 Záujem o vybudovanie IR na UK

Vyššie 48 % respondentov považuje voľný prístup k vedeckovýskumnej produkcii univerzity za užitočnú črtu inštitucionálneho repozitára, ktorá by ich motivovala pri používaní a publikovaní prác prostredníctvom IR (tabuľka č. 4). Komunikácia viacerými kanálmi, nárast využitia, čítanosti publikácií, zvýšenie počtu citačných ohlasov rezonuje u vyšie 15 % respondentov ako prioritná funkcia IR. Ako najzaujímavejšiu črtu IR uviedli respondenti (15 %) dlhodobé uchovávanie a kontrolované sprístupňovanie dát.

Dotazníkový prieskum priniesol aj rôzne pripomienky a postrehy členov akademickej obce UK, ktoré potvrdzujú predpoklady, že aj napriek stúpajúcemu trendu v elektronickom publikovaní a využívaní zahraničných repozitárov, je

Otázka: <i>Ktorá z nasledujúcich črt/funkcií inštitucionálneho repozitára je podľa Vás najdôležitejšia?</i>	Počet respondentov	Percento z odpovedí
Voľný prístup k vedeckovýskumnej produkcii univerzity (preprinty, postprinty, výskumné správy, pracovné materiály, výučbové materiály, kvalifikačné práce a pod.)	58	48,3 %
Komunikácia informácií viacerými kanálmi, lepší prístup čitateľov k prácam a nárast citačných ohlasov diel	19	15,8 %
Dlhodobé uchovávanie a kontrolované sprístupňovanie dát a prác (knowledge base – informácie na jednom mieste)	18	15 %
Otvorená prezentácia, propagácia, zvýšenie viditeľnosti výsledkov výskumu autora, inštitúcie	13	10,8 %
Podpora internej spolupráce a kooperácie medzi členmi akademickej obce univerzity	7	5,8 %
Budovanie portfólia výučbových materiálov	2	1,7 %
Informovanosť o realizovaných výskumoch v rámci inštitúcie	1	0,8 %
Marketingový nástroj pre získavanie potenciálnych sponzorov	1	0,8 %
Potvrdenie priority v publikovaní a profesijné uznanie	0	0 %
Iné	0	0 %

Tabuľka číslo 4 Črty a funkcie inštitucionálnych repozitárov v akademickom prostredí

nevyhnutné sa zameriavať na zvýšenie informovanosti o možnostiach, funkciách a výhodách inštitucionálnych repozitárov v akademickom prostredí. Určitú mieru nepochopenia, či menšej informovanosti potvrdzujú viaceré komentáre respondentov napríklad, že „*repozitár by mal byť dobrovoľným úložiskom. Mohol by mať vyčlenené prostriedky pre financovanie Open Access dokumentov pracovníkom/študentom UK v BA. Publikácie bez otvoreného prístupu by zrejme kvôli autorským právam edičných rád a vydavateľstiev v repozitári nemohli byť prístupné (tým pádom by repozitár obsahoval len malý podiel publikácií a jeho existencia by bola takmer bezpredmetná)*“ alebo „*univerzitná alebo fakultná knižnica by mala mať povinnosť sprístupňovať publikácie pracovníkov fakulty aj v tlačenej, fyzickej podobe. Existuje mnoho publikácií, napr. našej katedry, ktoré v knižnici vôbec nie sú dostupné. Ale elektronické uchovávanie týchto textov by sa tiež zišlo. Tým, že by boli reálne prístupné, by to dokonca mohlo zvyšovať ich kvalitu*“.

Z niektorých výpovedí je zrejmé, že podmienky publikovania a zverejňovania prác v otvorenom prístupe, ako aj ochrany autorských práv sú stále nejasné, napríklad „*publikovanie v platených OA časopisoch nie je pre nás veľmi zaujímavé – na čo by sme platili významné sumy za Open Access (keď náš článok už zadarmo visí na arxiv-e)?*“ alebo „*publikácie v Open Access sú podľa mňa stále považované skôr za „zaplatené“ články, bez dôveryhodnosti*“.

Záver

Vybudovanie inštitucionálneho repozitára v akademickom prostredí univerzity so sebou prináša viacero výhod nielen pre samotnú inštitúciu, ale aj členov akademickej obce a výskumné tímy. Na jednej strane sa buduje v IR portfólio prác členov akademickej obce, na druhej strane sa jeho vybudovaním a prevádzkovaním zabezpečuje dlhodobá archivácia týchto prác pre budúce overenie, hodnotenie a vytvára sa digitálny priestor na prezentáciu vedeckovýskumnej produkcie celej univerzity.

Ako ukázal prieskum, vybudovanie IR v slovenskom akademickom prostredí si vyžaduje zvýšenie informovanosti o možnostiach, výhodách publikovania a zverejňovania vedeckovýskumných prác prostredníctvom repozitára, ako aj prostredníctvom otvoreného prístupu. Väčšina členov akademickej obce UK by uvítala vybudovanie a prevádzkovanie IR ako digitálneho úložiska úplných textov vedeckovýskumnej, pedagogickej a študentskej činnosti. To predstavuje dobré východisko pre ďalšie kroky vedúce k implementácii funkčného a komplexného IR na univerzite.

Literatúra

- BJÖRK, Bo- Christer, 2004. Open access to scientific publications – an analysis of the barriers to change? *Information Research* [online]. Sheffield: University of Sheffield, 2004, **9**(2) [cit. 2014-04-22]. ISSN 1368-1613. Dostupné na: <http://www.informationr.net/ir/9-2/paper170.html>
- BORGMAN, Christine L., 2007. *Scholarship in the Digital Age: Information, Infrastructure, and the Internet*. Cambridge, MA: MIT Press. ISBN 9780262026192.
- CLLEN, Rowena a Brenda CHAWNER, 2011. Institutional Repositories, Open Access, and Scholarly Communication: A Study of Conflicting Paradigms. *The Journal of Academic Librarianship* [online]. Oxford: Pergamon, 2011, **37**(6), s. 460-470 [cit. 2015-01-26]. Dostupné na: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S009913331100156X>
- COLLINS, Jannette, 2005. The future of academic publishing: What is open access? *Journal of the American College of Radiology* [online]. Philadelphia: Elsevier, 2005, **2**(4), 321-326 [cit. 2015-02-30]. ISSN 1546-1440. Dostupné na: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1546144004003242>
- CROW, Raym, 2002. *The case for institutional repositories: a SPARC position paper* [online]. Washington: Scholarly Publication and Academic Resources Coalition [cit. 2015-02-30]. Dostupné na: http://www.sparc.arl.org/sites/default/files/ir_final_release_102.pdf
- HURD, Julie M., 2004. Scientific Communication: New Roles and New Players. *Science & Technology Libraries* [online]. Philadelphia: Routledge, 2004, **25**(1-2) [cit. 2015-04-09]. Dostupné na: http://www.tandfonline.com/doi/citedby/10.1300/J122v25n01_02#tabModule
- KOPECKÁ, Marcela, 2014. Motivačné faktory a bariéry využívania inštitucionálnych repozitárov. *Knižničná a informačná veda XXV*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 55-66. ISBN 978-80-223-3808-0.
- LYNCH, Clifford A., 2003. Institutional repositories: essential infrastructure for scholarship in the Digital Age. *ARL Bimonthly Report* 226 [online]. Washington: Association of Research Libraries (ARL), 2003, 1 [cit. 2015-02-30]. Dostupné na: <http://www.cni.org/publications/cliffs-pubs/institutional-repositories-infrastructure-for-scholarship/>
- MAŤAŠOVSKÁ TETŘEVOVÁ, Milena, 2005. Digitálne akademické repozitáre a knižnice. *ITlib. Informačné technológie a knižnice* [online]. Bratislava: CVTI SR, 2 [cit. 2015-02-09]. Dostupné na: http://itlib.cvtisr.sk/archiv/2005/2/digitalne-akademicke-repozitare-a-kniznice.html?page_id=1757
- O portáli. Informačný systém pre oblasť vedy a výskumu SK CRIS (CRIS = Current Research Information System), 2014. *Informačný systém pre oblasť vedy a výskumu SK CRISI* [online]. Bratislava: Centrum vedecko-technických informácií SR [cit. 2015-02-30]. Dostupné na: <https://www.skcris.sk/portal/web/guest/home-about>
- ONDRIŠOVÁ, Miriam, 2009. Inštitucionálny repozitár ako akceleračný výskumu. *Knižničná a informačná veda. XXII*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s.107-115. ISBN 978-80-223-2698-8.
- PAUL, Shampa, 2012. Institutional repositories: Benefits and incentives. *The International Information & Library Review* [online]. London: Elsevier, 2012, **44**(4), s.194-201[cit. 2015-04-04]. ISSN 1057-2317. Dostupné na: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1057231712000549>
- RANKIN, John, 2005. *Institutional Repositories for the Research Sector: Feasibility Study* [online]. Wellington: National Library of New Zealand [cit. 2015-02-30]. Dostupné na: http://docs.niwa.co.nz/library/public/IR_report.pdf
- REPKOVÁ, K. et al., 2008. *Vedecká komunikácia a komunikácia vedy*. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny. ISBN 9788071381297.
- ROOSENDAAAL, Hans E., GEURTS, Peter A. Th. M. a Paul E. van der VET, 2001. Developments in scientific communication: Considerations on the value chain. *Journal Information Services and Use* [online]. Amsterdam: IOS Press, 2001, **21**(1) [cit. 2014-08-30]. ISSN 0167-5265. Dostupné na: <http://dl.acm.org/citation.cfm?id=1276949>
- ROYSTER, Paul, 2008. Publishing Original Content in an Institutional Repository. *Serials Review* [online]. Oxford: Elsevier, 2008, **34**(1), s.27-30 [cit. 2015-02-30]. ISSN 0098-7913. Dostupné na: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0098791307001499>
- STEINEROVÁ, Jela et al., 2012. *Informačná ekológia akademického informačného prostredia*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. ISBN 978-80-223-3178-4.
- SWAN, Alma, 2010. *Modelling scholarly communication options: costs and benefits for universities* [online]. Truro: Key Perspectives [cit. 2015-03-22]. Dostupné na: http://eprints.soton.ac.uk/268584/1/Modelling_scholarly_communication_report_final.pdf
- ŠUŠOL, Jaroslav et al., 2014. Scholarly publishing behavior in Slovakia – are we ready for repositories? *Fifteenth international conference on gray literature*. Amsterdam: TextRelease. ISBN 978-90-77484-21-0.
- Výročná správa o činnosti Univerzity Komenského v Bratislave za rok 2013 [online]. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2014 [cit. 2015-04-09]. ISBN 978-80-223-3615-4. Dostupné na: https://uniba.sk/fileadmin/ruk/uradna_vyveska/Vyrocne_spravy_a_hodnotenia_UK/Vyrocna_sprava_o_cinnosti_UK_z_r_k_2013.pdf
- ZENDULKOVÁ, Danica, 2013. Systém CRIS a repozitáre: dva systémy – dva svety. *ITlib. Informačné technológie a knižnice* [online]. Bratislava: CVTI SR, 3 [cit. 2015-04-09]. Dostupné na: http://itlib.cvtisr.sk/archiv/2013/3/system-cris-a-repozitar-spolocna-cesta-k-open-access.html?page_id=2524

Mgr. Marcela Kopecká Prof. PhDr. Jaroslav Šušol, PhD.

(Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra knižničnej a informačnej vedy)